

*Dariusz Śmierzyński**

ROLA PLACÓWKI WYCHOWANIA POZASZKOLNEGO
W INTEGROWANIU ŚRODOWISKA WYCHOWAWCZEGO OSIEDLA
W WIELKIM MIEŚCIE (cz. II)

Niniejsze opracowanie jest kontynuacją artykułu zamieszczonego w zeszytach naukowych UŁ¹, który zawierał założenia teoretyczne prezentowanej koncepcji badawczej. Obecny artykuł (metodologiczny) obejmuje problematykę badawczą, metody i techniki badań, charakterystykę terenu badań, a także organizację i przebieg badań. Celem obecnego artykułu jest ukazanie postępowania badawczego na przykładzie przeprowadzonych w 1979 r. badań empirycznych w nowym osiedlu Retkinia-Wschód w Łodzi. Badania były próbą odmiennego niż dotychczas spojrzenia na procesy integracyjne w środowisku wychowawczym osiedla, tj. ze względu na możliwości jakie ma konkretna placówka wychowania pozaszkolnego w optymalizowaniu tych procesów, a nie tylko w aspekcie poszukiwania określonych rozwiązań operacyjno-funkcjonalnych, z kluczową rolą instytucji głównego koordynatora działalności wychowawczej. Analiza uzyskanego w trakcie tych badań materiału badawczego będzie przedmiotem następnego artykułu (cz. III).

PRZEDMIOT BADAŃ, PROBLEMATYKA I HIPOTEZY BADAWCZE

Celem badań była próba określenia, jaką rolę pełni placówka wychowania pozaszkolnego w integrowaniu środowiska wychowawczego

* Mgr, starszy asystent w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki i Psychologii UŁ.

¹ D. Śmierzyński, *Rola placówki wychowania pozaszkolnego w integrowaniu środowiska wychowawczego osiedla w wielkim mieście*, „Acta Universitatis Lodziana” 1982, Folia oeconomica 16, s. 203—230.

osiedla w wielkim mieście (w integrowaniu rozumianym szeroko, nie tylko na płaszczyźnie socjooperacyjnej) — wobec dominujących obecnie w badaniach tendencjach szkołocentrycznych. Jak stwierdza bowiem S. Kowalski, [...] cele i zadania wychowawcze przypisuje się przede wszystkim szkole i rodzinie. Nikle natomiast posiadamy przyczynki dotyczące określania celów i zadań wychowawczych dla innych instytucji, składających się na środowiskowy system wychowawczy"². W badaniach tego typu najkorzystniejsze wydaje się ujęcie systemowe, ukazujące nie tylko rzeczywiste współdziałanie i uzupełnianie się elementów w systemie metodami specyficznymi dla każdego z nich, ale także wzajemne intensyfikowanie efektów swej pracy (np. w relacji między placówką wychowania pozaszkolnego a szkołą osiedlową). Ponadto, jak stwierdza M. Żelazkiewicz, „ujęcie to zastosowane w wykrywaniu i opisywaniu zależności może dostarczyć aparatury pojęciowej i hipotetycznych konstrukcji przydatnych na przykład do ujawniania i wyjaśniania procesów wychowania o wysokim stopniu złożoności"³. Taki wysoki stopień złożoności procesów wychowania cechuje właśnie osiedlowy system wychowawczy oraz jego podsystemy: placówkę wychowania pozaszkolnego i zespół wczasowy (grupę świadomie tworzoną w celu wychowania do wczasów)⁴. System ten stanowi pewną strukturalną i funkcjonalną całość, w której poszczególne elementy warunkują się wzajemnie, zgodnie z wolą, a nawet mimo woli i wiedzy właściwych im podmiotów sterujących. Tak więc wyodrębnienie któregośkolwiek elementu i badanie jego funkcji w oderwaniu od szerszej rzeczywistości i skomplikowanych uwarunkowań, wydaje się być zabiegiem pozornym.

Przedstawiona koncepcja i procedura badawcza jest wynikiem dążenia autora do opracowania propozycji optymalnego zakresu badań, które obejmowałyby wszystkie najistotniejsze przejawy i efekty działalności placówki wychowania pozaszkolnego w integrowaniu środowiska wychowawczego osiedla oraz czynniki decydujące o możliwości efektywnego pełnienia tej roli. Równocześnie jednak wieloaspektowa problematyka obejmująca złożoną sieć powiązań systemowych implikowała konieczność świadomego wyboru (wskazania) takiego zakresu badań, który uwzględniałby realne możliwości pojedynczego badacza, zapewniając możliwość uzyskania wiarygodnych wyników.

² S. Kowalski, *Metodologiczne zagadnienia integralnego funkcjonowania systemu wychowawczego w środowisku*, „*Studia Pedagogiczne*” 1974, t. 32, s. 33.

³ M. Żelazkiewicz, *Problemy zastosowania badań i koncepcji systemowych w pedagogice*, „*Kwartalnik Pedagogiczny*” 1975, nr 2/76, s. 109.

⁴ B. Chmielowski, *Pałac Młodzieży jako placówka wychowawcza*, Katowice 1971.

Główny problem badawczy sformułować można w postaci pytania: jakie funkcje pełni placówka wychowania pozaszkolnego w integrowaniu środowiska wychowawczego w wielkomiejskim osiedlu mieszkaniowym na tle funkcji pełnionych przez inne instytucje wychowawcze (głównie szkoły)?

Odwołując się natomiast do przyjętej definicji pojęcia integracji systemu wychowawczego jako działalności mającej na celu skupianie wszystkich możliwości tkwiących w strukturalnych elementach tego systemu, w celu jego optymalizowania — można skonkretyzować ten główny problem badawczy w postaci trzech zasadniczych pytań:

— w jakich formach działalności przejawia się integrująca rola placówki wychowania pozaszkolnego w środowisku wychowawczym wielkomiejskiego osiedla mieszkaniowego?

— jakie są efekty tej działalności?

— jakie są główne czynniki warunkujące efektywność tej działalności?

Opierając się na wnioskach przedstawionych w I części opracowania⁵ można przyjąć następujące hipotezy:

1. Integrująca rola placówki wychowania pozaszkolnego w osiedlowym środowisku wychowawczym przejawia się głównie przez:

— funkcjonowanie zespołów wczasowych,

— działalność imprezową placówki,

— inspirowanie i koordynowanie działalności kulturalno-wychowawczej w osiedlu.

2. Efektywność integrującej roli placówki wychowania pozaszkolnego uwiadamia się przez:

— rozbudowanie potrzeby, utrwalanie nawyku i podniesienie umiejętności uczestników w zakresie spędzania czasu wolnego w sposób zorganizowany i zgodny z własnymi zainteresowaniami,

— poprawę wyników nauczania w szkole, ogólny wzrost aktywności uczestników oraz większe ich społecznienie,

— kierunkową akcelerację zainteresowań i umiejętności uczestników w uprawianej specjalności,

— powstawanie i wzmacnianie więzi emocjonalnych między uczestnikami oraz wzmacnianie więzi między uczestnikami a ich rodzicami,

— powstawanie więzi znajomościowo-świadczeniowych i emocjonalnych między rodzicami uczestników zespołu, tzn. na płaszczyźnie socjooperacyjnej (wspólne organizowanie pomocy dla zespołu) oraz na płaszczyźnie aksjoafektywnej (wspólne przeżywanie osiągnięć swych dzieci w zespole),

⁵ Smierzyński, *op. cit.*

— możliwość nawiązania nowych znajomości i przyjaźni wśród młodzieży całego osiedla — bez względu na przynależność do różnych szkół,

— skoordynowane planowanie i skoordynowaną działalność w sektorze pracy kulturalno-wychowawczej w osiedlu (z uwzględnieniem współdziałania wszystkich instytucji wychowawczych, pozawychowawczych oraz placówki wychowania pozaszkolnego jako instytucji wiodącej).

3. Głównymi czynnikami umożliwiającymi placówce wychowania pozaszkolnego pełnienie integrującej roli w osiedlowym środowisku wychowawczym w sposób optymalnie efektywny są:

a) w odniesieniu do zespołu wczasowego:

— stan równowagi dynamicznej subiektywnych czynników efektywności (osobowych, przedmiotowych i prestiżowych źródeł atrakcyjności zespołu wczasowego) — objawiający się maksymalną stabilnością zespołu przy równoczesnym osiągnięciu pełnego funkcjonowania zasady dobrowolności w wąskim rozumieniu, tzn. w pełni autonomicznej motywacji uczestnictwa wszystkich członków zespołu, pełnej otwartości zespołu na przyjęcie nowych członków i pełnej akceptacji zmienności zainteresowań i potrzeb uczestników,

— stan równowagi dynamicznej subiektywnych czynników efektywności (osobowych, przedmiotowych i prestiżowych źródeł atrakcyjności zespołu wczasowego) — objawiający się maksymalną integracją zespołu (jego wewnętrzną zwartością) — przy równoczesnym minimum stagnacji w zespole, wynikającym z pełnego funkcjonowania szeroko rozumianej zasady dobrowolności, tzn. maksymalnego zaspokojenia indywidualnych, zróżnicowanych i zmiennych potrzeb wszystkich członków zespołu,

— obiektywne (względnie stałe — niezależne od opinii i ocen uczestników) czynniki efektywności zespołu wczasowego, jak walory wychowawcze i kształcące zespołu uwarunkowane kwalifikacjami i uzdolnieniami instruktora oraz stanem bazy materialnej (funkcjonalnym pomieszczeniem i nowoczesnym wyposażeniem),

b) w odniesieniu do placówki jako terenu integracji:

— ilość organizowanych imprez oraz zasięg ich oddziaływania (jakie kategorie uczestników obejmują),

— obiektywne czynniki efektywności wychowawczej imprez: walory wychowawcze i kształcące, przygotowanie organizatorów, ich pomysłowość i zaangażowanie oraz stan bazy materialnej,

— subiektywne czynniki efektywności wychowawczej imprez, czyli stopień ich atrakcyjności dla uczestników,

c) w odniesieniu do osiedla, jako terenu integracji:

— korzystne środowisko wychowawcze osiedla jako terenu pracy wychowawczej (aktywne, chętne do współdziałania, rozumiejące potrzeby rozwojowo-wychowawcze dzieci i młodzieży),

— stopień uświadomienia sobie i zaakceptowania przez wszystkie elementy osiedlowego systemu wychowawczego potrzeby koordynowania działalności kulturalno-wychowawczej, tj. racjonalnego i uzgodnionego współdziałania oraz sprawnego przepływu informacji,

— stopień uznania i zaakceptowania przez wszystkie elementy osiedlowego systemu wychowawczego — placówki wychowania pozaszkolnego, jako głównego inspiratora i koordynatora działalności kulturalno-wychowawczej w osiedlu,

— stopień rzeczywistego zaangażowania placówki wychowania pozaszkolnego, jako organizatora, inspiratora i koordynatora w sektorze działalności kulturalno-wychowawczej w osiedlu.

Zaprezentowana problematyka badawcza, choć tak obszerna, nie uwzględnia w jednakowym stopniu wszystkich powiązań systemowych. Najsilniej uwzględnia relacje między placówką wychowania pozaszkolnego oraz jej kluczowym elementem — zespołem wczasowym a osiedlowym systemem wychowawczym, najsłabiej relacje między placówką a jej podsystemem — zespołem wczasowym. Niezależnie od tego dokonano pewnych świadomych ograniczeń w sferze badań empirycznych, w ramach już sformułowanych hipotez. Mianowicie, zgodnie z wcześniejszym założeniem dokonano wyboru (wskazania) tych hipotez, które posiadają węzłowe znaczenie dla przyjętej koncepcji badawczej, a równocześnie ich weryfikacja była możliwa do zrealizowania w ramach niniejszych badań zgodnie z wymogami metodologii, tj. przy pomocy różnych technik badawczych. Dotyczy to przede wszystkim hipotez, które określają rolę placówki wychowania pozaszkolnego w integrowaniu środowiska wychowawczego osiedla przez funkcjonowanie zespołów wczasowych. Natomiast sprawdzenie pozostałych hipotez, dotyczących integrującej roli placówki przez inspirowanie i koordynowanie działalności kulturalno-wychowawczej w osiedlu, a także organizowanie imprez, oparte głównie na zastosowaniu sondażu diagnostycznego na małej próbie, przy użyciu jednej, ewentualnie dwóch technik badawczych jak wywiad i badanie dokumentów — nie zapewnia pełnej weryfikacji uzyskanych wyników, może więc służyć jedynie jako uzupełniający, aczkolwiek niezbędny materiał badawczy.

METODY I TECHNIKI BADAŃ

Przedstawiona problematyka badawcza przesądza o konieczności wyboru i zastosowania zarówno metody monograficznej (badanie instytucjonalnych form działalności wychowawczej oraz ich efektywności) jak i metody sondażu diagnostycznego na niewielkiej próbie (badanie opinii, poglądów, ocen i postaw: dyrektorów szkół, pedagogów szkolnych, wychowawców i rodziców uczestników, działaczy społecznych w osiedlu itd.) — czyli zjawisk rozproszonych a posiadających duże znaczenie dla poznania środowiska wychowawczego osiedla jako systemu.

Wymienionym metodom badań podporządkowano określone techniki badawcze. Z uwagi na złożony układ hipotez, które silnie się nawzajem warunkują i odnoszą się do trzech poziomów (terenów badań), tzn. do zespołu wczasowego, instytucji i osiedla — proste przyporządkowanie im określonych technik badawczych wydaje się niecelowe, szczególnie wobec zastosowania różnych metod. W związku z tym wyszczególniono zastosowanie w badaniach techniki — przyporządkowując je określonej metodzie i określając ich przydatność w badaniu węzłowych problemów.

I tak w rezultacie przyjęcia metody monograficznej zastosowane zostały następujące techniki badawcze w kolejności ich występowania.

1. Analiza dokumentów:

— dane dotyczące: liczby mieszkańców osiedla, jego struktury społecznej pod względem zawodowym i poziomu wykształcenia, liczby młodzieży szkolnej w osiedlu, liczby uczniów szkół osiedlowych, liczby uczestników w badanej placówce oraz ich wieku, płci, miejsca zamieszkania, przynależności do szkół oraz struktury społecznej pod względem zawodu i wykształcenia rodziców,

— dane dotyczące charakterystyki kadry pedagogicznej placówki, tzn. liczby zatrudnionych, ich wieku, płci, stażu pracy, wykształcenia itd.,

— analiza rejestru uczestników w dziennikach zajęć wszystkich zespołów w placówce w celu określenia stopnia stabilności tych zespołów w danym roku szkolnym (analiza dokumentów uzupełniona indywidualną rozmową z instruktorami prowadzącymi zajęcia w celu urealnienia danych),

— analiza programów i planów pracy badanych zespołów, a także zapisów w dziennikach, dotyczących realizowanej tematyki zajęć, pod kątem oceny ich atrakcyjności, walorów wychowawczych i kształcących oraz uzyskanych sukcesów,

— analiza planów imprez placówki oraz sprawozdań sekcji imprez pod kątem oceny walorów wychowawczych i kształcących tych imprez,

a także oceny możliwości jakie stwarzają one w zakresie integrowania całej młodzieży osiedla, bez względu na przynależność do różnych szkół,

— analiza specjalnie sporządzonych, imiennych list uczestników czterech kolejnych imprez (dyskoteki), w celu określenia ich struktury społeczno-demograficznej oraz przynależności do szkół,

— analiza planów pracy osiedlowej rady koordynacyjnej ds. oświaty i wychowania — organu wykonawczego komisji ds. oświaty i wychowania przy samorządzie mieszkańców osiedla.

2. Systematyczna, bezpośrednia obserwacja ukierunkowana:

— ujawnienie stylu pracy i stopnia popularności instruktora, jego talentu wychowawczego i zdolności organizacyjnych, atrakcyjności form i treści zajęć oraz materialnych warunków funkcjonowania badanych zespołów, ustalenie (weryfikacja) frekwencji uczestników na zajęciach badanych zespołów,

— ujawnienie rezultatów wychowawczych wynikających ze stosowania metody grupowej (socjotechniki): identyfikacji uczestników z celami zespołu jako całości, uwarunkowanej atrakcyjnością zespołu dla poszczególnych jego członków, na płaszczyźnie osobowej, przedmiotowej i prestiżowej (wzajemne sympatie, udzielanie sobie pomocy, wymiana doświadczeń, atrakcyjność wspólnych działań, zadowolenie płynące ze wspólnie odnoszonych sukcesów i satysfakcja z uznania dla zespołu wyrażanego przez środowisko),

— stwierdzenie stopnia zaktywizowania uczestników zajęć, stopnia zaspokojenia ich indywidualnych, zmiennych i różnorodnych potrzeb oraz stopnia zaangażowania emocjonalnego w osiąganie własnych, indywidualnych celów,

— obserwacja czterech kolejnych dyskotek w celu ustalenia frekwencji uczestników, poznania atmosfery tych imprez, stopnia ich atrakcyjności dla uczestników, aktywności uczestników i ich zaangażowania emocjonalnego, a także ustalenia, jakie możliwości stworzyły te imprezy dla integracji uczestników na płaszczyźnie socjooperacyjnej (współudział w przygotowaniu imprezy, jej obsłudze oraz porządkowaniu sali po imprezie) i na płaszczyźnie aksjoafektywnej (zaangażowanie emocjonalne we wspólnej zabawie).

3. Techniki socjometryczne i pomiar postaw.

— poznanie stopnia atrakcyjności zespołu dla jego uczestników na płaszczyźnie osobowej, czyli poznanie wzajemnych sympatii między uczestnikami, ale nie w celu ujawnienia osób najbardziej popularnych, tzw. gwiazd, ani tzw. paczek, tylko w aspekcie uzyskania ogólnych wskaźników świadczących o stopniu zwartości zespołu (ogólne wskaźniki wyborów wzajemnych, wyborów jednostronnych i odrzuceń),

— pomiar postaw w celu zbadania stopnia identyfikacji uczestników z zespołem oraz w celu ustalenia stopnia atrakcyjności zespołu (atrakcyjność wspólnych celów i działań na płaszczyźnie osobowej, przedmiotowej i prestiżowej — w tym także weryfikacja wyników testu socjometrycznego),

— test na jednomyślność zespołu jako wskaźnik integracji.

4. Ankieta pod kierunkiem (wśród uczestników badanych zespołów:

— ujawnienie wśród uczestników stopnia autonomicznej motywacji uczęszczania na zajęcia w zespole oraz ich postawy wobec perspektywy przyjęcia nowych uczestników (na ile grupa jest otwarta na przyjęcie nowych członków),

— ujawnienie, w jakim stopniu wspólne zajęcia w zespole zaspokajają indywidualne potrzeby uczestników, na płaszczyźnie osobowej, przedmiotowej i prestiżowej,

— ustalenie, czy utrwały się zainteresowania kierunkowe uczestników (czy zamierzają pozostać w zespole w przyszłym roku szkolnym).

5. Wywiad jawny skategoryzowany (z instruktorami):

— ocena zespołowych oraz indywidualnych osiągnięć i postępów uczestników badanych zespołów w bieżącym roku szkolnym,

— ocena akceleracji kierunkowych zainteresowań i uzdolnień uczestników badanych zespołów w ciągu roku szkolnego,

— jakie zmiany nastąpiły w zachowaniu uczestników, biorąc pod uwagę ich uspołecznienie, zdyscyplinowanie, aktywność, itp.,

— jak przebiega współpraca z rodzicami (czy interesują się oni uczestnictwem swych dzieci w zespołach i czy współpracują z instruktorem).

W wyniku przyjęcia w badaniach metody sondażu diagnostycznego zastosowano następujące techniki badawcze:

1. Wywiad jawny skategoryzowany (z wychowawcami klas badanych uczestników oraz z nauczycielami przedmiotów pokrewnych działalności przedmiotowej w zespole badanym):

— ustalenie, do jakiej kategorii uczniów należą uczestnicy badanych zespołów (do dobrych, przeciętnych czy słabych),

— uzyskanie opinii (oceny), na ile zajęcia w zespole przyczyniły się do wzrostu zainteresowań kierunkowych uczestników, a także jaki wywołały wpływ na ich postępy w nauce, ogólną aktywność w szkole, uspołecznienie oraz zachowanie (czy zmniejszyła się ilość kłopotów wychowawczych z tymi uczniami),

— ujawnienie postawy nauczycieli (wychowawców klas) wobec obiektywnej konieczności mobilizowania swych uczniów do uczestnictwa w zajęciach pozaszkolnych oraz informowania ich o pracy tych zespołów (na czym polega ich działalność i jakie korzyści może dać

uczestnictwo w tych zespołach), sprawdzenie wiedzy nauczycieli na temat aktualnej dyslokacji kół i pracowni Młodzieżowego Domu Kultury na terenie osiedla,

— uzyskanie opinii, jaka jest przydatność przesyłanych przez placówkę informacji o aktywności pozaszkolnej, postępach, osiągnięciach i zachowaniu każdego uczestnika — dla wystawienia obowiązującej, rozszerzonej oceny wychowawczej.

2. Ankieta wśród rodziców uczestników badanych zespołów (doreczona za pośrednictwem uczestników):

— uzyskanie opinii rodziców, czy stwierdzili wzrost zainteresowań kierunkowych, postępów w nauce, ogólnej aktywności oraz zmiany w zachowaniu swoich dzieci — w ciągu bieżącego roku szkolnego,

— czy uczestnictwo w zajęciach pozaszkolnych miało wpływ na wdrożenie dziecka do bardziej racjonalnego i korzystnego spędzania czasu wolnego,

— ujawnienie postawy rodziców wobec faktu uczęszczania ich dzieci na zajęcia pozaszkolne, opinii, czy zajęcia te korzystnie wypełniają dzieciom czas wolny i czy widzą potrzebę dalszego uczęszczania dziecka na te zajęcia,

— czy mieli możliwość poznać osobiście innych uczestników placówki, np. kolegów swojego dziecka z zespołu, do którego ono uczęszcza, oraz rodziców tych uczestników;

— jaki jest wpływ zajęć w badanych zespołach na wzmocnienie więzi emocjonalnych między uczestnikami a ich rodzicami (w jakim stopniu rodzice interesują się i przeżywają postępy i osiągnięcia swojego dziecka w zespole),

— jaki jest wpływ zajęć w badanych zespołach na powstawanie więzi znajomościowo-świadczeniowych i emocjonalnych między rodzicami uczestników zespołu, tzn. na płaszczyźnie socjooperacyjnej (wspólne organizowanie pomocy dla zespołu) oraz na płaszczyźnie aksjoafektywnej (wspólne przeżywanie postępów i sukcesów swoich dzieci w zespole)⁶.

3. Wywiad jawny skategoryzowany (z dyrektorami szkół osiedlowych i z pedagogami szkolnymi):

— ujawnienie opinii, jak oceniają środowisko społeczne osiedla jako teren pracy wychowawczej,

— jak oceniają potrzebę koordynowania działalności kulturalno-wychowawczej w osiedlu,

— jak oceniają aktualny podział zadań między ogniwami osiedlo-

⁶ Pytania służące ujawnianiu więzi między rodzicami uczestników zamieszczono tylko w kwestionariuszu ankiety dla rodziców uczestników młodszych (zespołu rytmiki).

wego systemu wychowawczego i jaką ewentualnie widzą potrzebę zmian w tym zakresie,

— jak oceniają placówkę wychowania pozaszkolnego jako głównego inspiratora, koordynatora i organizatora pozaszkolnej działalności kulturalno-wychowawczej dla dzieci i młodzieży szkolnej w osiedlu — oraz efekty tej działalności,

— jak oceniają sprawność wymiany informacji w tym zakresie (nagrody, zebrania, wymiana korespondencji, kontakty osobiste między działaczami społecznymi, nauczycielami, przedstawicielami instytucji i organizacji współdziałających) oraz co należy usprawnić i ulepszyć,

— jak oceniają współpracę badanej placówki ze szkołą, co należałoby zmienić w tym współdziałaniu,

— jak oceniają przydatność przesyłanych przez placówkę szczegółowych informacji o aktywności, postępach i osiągnięciach każdego uczestnika — do wystawiania oceny wychowawczej według nowych kryteriów,

— jak oceniają wpływ zajęć pozaszkolnych na postępy w nauce, uspołecznienie, zachowanie oraz ogólną aktywność uczniów,

— jak oceniają działalność badanej placówki w zakresie informowania młodzieży szkolnej o prowadzonych aktualnie formach zajęć pozaszkolnych w osiedlu, a jak oceniają zaangażowanie swoich nauczycieli (wychowawców klas) w mobilizowaniu, aktywizowaniu uczniów do uczestnictwa w zespołach i imprezach organizowanych przez placówkę,

— czy uważają osiedle za uprzywilejowane i wyróżniające się na tle innych osiedli łódzkich z uwagi na fakt zlokalizowania tu placówki wychowania pozaszkolnego oraz jaką posiadają wiedzę nt. aktualnej dyslokacji poszczególnych kół i pracowni na terenie osiedla.

4. Wywiad jawny skategoryzowany (z działaczami społecznymi — członkami Komisji Oświaty i Wychowania Samorządu Mieszkańców).

Pytania kwestionariusza tych wywiadów były identyczne jak w wywiadach z dyrektorami szkół i pedagogami szkolnymi, pomijały jedynie szczegółową problematykę dotyczącą współpracy pomiędzy badaną placówką a szkołami osiedlowymi.

CHARAKTERYSTYKA TERENU BADAŃ

Podstawowym terenem badań, zgodnie z przyjętą koncepcją, były przede wszystkim celowo dobrane zespoły czasowe, a następnie placówka wychowania pozaszkolnego — Młodzieżowy Dom Kultury Ret-

kinia-Wschód w Łodzi i środowisko wychowawcze osiedla Retkinia-Zagrodniki jako płaszczyzna odniesienia.

OSIEDLE RETKINIA-ZAGRODNIKI JAKO ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE

Zagrodniki to jedno z czterech osiedli Retkini, należącej do największych zespołów mieszkaniowych Łodzi zbudowanych w latach siedemdziesiątych. Osiedle zlokalizowane na terenie przedmieścia Łodzi o wybitnie rolniczym do niedawna jeszcze charakterze, wchłonęło znaczną część miejscowej ludności, co pogłębiło dodatkowo heterogeniczność struktury społecznej mieszkańców, cechą rzutującą niekorzystnie na środowisko wychowawcze osiedla.

Infrastruktura społeczna osiedli retkińskich przedstawiała się niezmiernie uboga na tle bardzo atrakcyjnych planów i zamierzeń, podobnie jak w większości innych, nowo wybudowanych osiedli. Dotyczy to całej sfery handlu, usług i komunikacji, a także opieki zdrowotnej, oświaty i kultury. Dotkliwy brak miejsc w żłobkach i przedszkolach oraz wysoki współczynnik zmianowości w szkołach (dochodzący do 3,0) — to niedostatki godzące bezpośrednio w interes dziecka i rodziny. Były one niejednokrotnie przyczyną dramatycznych konfliktów pomiędzy rodzicami a kierownictwem szkół i przedszkoli oraz władzami oświatowymi. Zjawiska te nie sprzyjały harmonijnemu współdziałaniu w procesie wychowania i optymalizowaniu środowiska wychowawczego.

W osiedlach retkińskich do czasu zakończenia badań nie było placówek kulturalno-oświatowych dla dorosłych mieszkańców, co nie pozostawało bez wpływu na wychowanie młodego pokolenia. Bowiem sposób uczestnictwa w kulturze rodziców (w tym szczególnie w drugim układzie kultury) decyduje w znacznym stopniu o intensywności i kierunku oddziaływań na uczestnictwo w kulturze ich dzieci.

Na tym tle, najstarsze osiedle Retkini — Zagrodniki (budowane w latach 1972—1974), które w sposób szczególnie ostry przeżywało wszystkie wspomniane niedostatki, wydaje się jednak znajdować w korzystniejszej sytuacji, przynajmniej jeśli chodzi o stworzone tam warunki dla rozwoju dzieci i młodzieży szkolnej. Złożyły się na to następujące fakty:

— w latach 1973—1974 wybudowano dwie duże szkoły osiedlowe, w tym jedną z nowoczesnym obiektem sportowym (m. in. kryty basen),

— w osiedlu zorganizowano (równocześnie z pierwszą szkołą) placówkę wychowania pozaszkolnego, która do 1975 r. funkcjonowała jako Zespół Ognisk Pracy Pozaszkolnej, a następnie jako Młodzieżowy Dom Kultury o pełnej strukturze,

— osiedle wyposażono w kilka dobrze urządzonych placów zabaw, odkryty obiekt sportowy (boisko, bieżnia, skocznia) i Ognisko TKKF,

— niemal od początku istnienia osiedla kontynuowana jest tradycja koordynowania działań w zakresie pracy kulturalno-wychowawczej. Zajmowała się tym Komisja Oświaty i Wychowania Samorządu Mieszkańców oraz jej organ wykonawczy — Rada Koordynacyjna, skupiająca w swoim składzie dyrektorów (lub ich przedstawicieli) wszystkich instytucji wychowawczych i pozawychowawczych w osiedlu oraz przedstawicieli organizacji społecznych (ZHP, TPD, Ligi Kobiet). Przewodniczącą Komisji oraz Rady Koordynacyjnej była zastępca dyrektora Młodzieżowego Domu Kultury. Placówka ta, posiadająca największe kompetencje i możliwości realizacyjne w sektorze działalności kulturalno-wychowawczej pełniła w koordynowaniu funkcję wiodącą, będąc rzeczywistym organizatorem lub współorganizatorem większości imprez w osiedlu.

Osiedle Zagrodniki w trakcie prowadzenia badań liczyło 12 867 mieszkańców, w tym ok. 1963 uczniów szkół podstawowych i ok. 350 uczniów szkół ponadpodstawowych. Struktura społeczna osiedla pod względem wykształcenia rodziców, choć bardzo zróżnicowana, wydaje się jednak względnie korzystna. Przyjmując bowiem, że dla prawidłowej stymulacji rozwoju kulturalnego dziecka korzystne jest wykształcenie przynajmniej na poziomie średnim, to wykształcenie takie (wyższe i średnie) posiada 62,3% ogółu rodziców (przynajmniej jedno z rodziców). Dane dotyczące struktury społecznej mieszkańców pod względem zawodowym jeszcze wyraźniej wskazują na wysoką heterogeniczność osiedla niż dane dotyczące poziomu wykształcenia. Charakterystyczne jest, iż tylko ok. 16% ogółu rodziców stanowi inteligencja, a ok. 26% pracownicy umysłowi ze średnim wykształceniem, co przesądza o robotniczym środowisku osiedla. Jest to niemal odwrócenie proporcji w stosunku do struktury społecznej niektórych osiedli, budowanych kilkanaście lat wcześniej (np. Doły).

MŁODZIEŻOWY DOM KULTURY RETKINIA-WSCHÓD JAKO ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE

W roku 1979 placówka funkcjonowała w 3 swoich obiektach macierzystych na terenie osiedla Zagrodniki i w 8 filiach poza osiedlem, skupiając ogółem 1299 uczestników stałych, w tym na terenie osiedla 866, a w filiach 433. Koła działające w filiach wykraczały jednak poza właściwy teren badań (osiedle Zagrodniki), nie stanowiły więc przedmiotu badań. Z ogólnej liczby 866 uczestników placówek macierzystych tylko 630 mieszka w osiedlu. Jednakże liczba 630 uczestników — miesz-

kańców osiedla jest liczbą pozorną (statystyczną), gdyż wynika z faktu przynależności jednego dziecka do dwóch lub więcej kół, którymi osiedle nasycone jest w dużym stopniu zarówno pod względem ilości, jak i różnorodności. Zjawisko to dotyczy jednak tylko wąskiej grupy najaktywniejszych uczestników. Ostatecznie więc, interesująca nas w badaniach rzeczywista liczba uczestników — mieszkańców osiedla wynosi 460 (zatem wskaźnik wielokrotnego uczestnictwa wynosi 1,37).

Młodzieżowy Dom Kultury zorganizowany był w dwóch działach: Techniki i Sportu oraz Wychowania Estetycznego. Z danych wynika, że były one niemal równe jeśli chodzi o liczbę kół i uczestników. Różniły się natomiast zasadniczo pod względem liczby dziewcząt i chłopców. Dział Techniki i Sportu cechowała zdecydowana przewaga chłopców (83,9%), a Dział Wychowania Estetycznego przewaga dziewcząt (61,8%). Zjawisko to potwierdzają jako typowe badania prowadzone na innym terenie⁷.

Z danych dotyczących struktury demograficznej uczestników MDK wynika znaczna nadreprezentacja uczniów szkół podstawowych, którzy stanowią ok. 94% młodzieży szkolnej uczęszczającej w placówce, podczas gdy w osiedlu młodzież szkół podstawowych stanowi 85% ogółu młodzieży szkolnej. Odrębną sprawą jest uczestnictwo dzieci przedszkolnych, które stanowią ok. 21% ogółu uczestników placówki i były przyjęte niejako wbrew statutowi.

Struktura społeczna uczestników pod względem wykształcenia rodziców wykazuje nadreprezentację dzieci z rodzin posiadających wyższy lub średni poziom wykształcenia o 8,4% i relatywnie mniejszy odsetek dzieci z rodzin o wykształceniu niższym niż średnie o 8,5% w stosunku do danych dotyczących ogółu rodziców w osiedlu. Dysproporcja ta znacznie wzrasta w przypadku uczestników w wieku przedszkolnym i wynosi odpowiednio 18,6% oraz 10,6% (aż 80% rodziców tych uczestników posiada wykształcenie wyższe lub średnie, a tylko 2% podstawowe). Fakty te potwierdzają założenie, że rodziny posiadające przynajmniej średni poziom wykształcenia stanowią bardziej korzystne środowisko wychowawcze pod względem prawidłowej stymulacji rozwoju dziecka (wprowadzanie swych dzieci do uczestnictwa w kulturze). Wnioski z analizy porównawczej struktury społecznej uczestników pod względem zawodu rodziców potwierdzają również tę tezę (relatywnie niski odsetek uczestników z rodzin robotników niewykwalifikowanych).

Jeśli chodzi wreszcie o warunki utrudniające funkcjonowanie placówki należy wymienić rozproszenie działalności w osiedlu w trzech

⁷ Por. m. in. Chmielowski, *op. cit.*, s. 136.

zastępczych pomieszczeniach, trudnych do zaadaptowania na specjalistyczne pracownie MDK oraz brak sali widowiskowej. Ten ostatni mankament utrudniał zarówno systematyczną prezentację dorobku uczestników w środowisku (głównie zespołów artystycznych), jak i szerzej rozumianą działalność środowiskową. Sytuacją korzystną była wspólna ze szkołami przynależność służbowa placówki do resortu Oświaty i Wychowania, co stwarzało lepsze warunki harmonizowania współpracy, przynajmniej na płaszczyźnie socjooperacyjnej.

CHARAKTERYSTYKA BADANYCH ZESPOŁÓW

Do badań dobrano dwa zespoły drogą doboru celowo-warstwowego spośród zespołów funkcjonujących na terenie placówek macierzystych MDK (w osiedlu Zagrodniki). Po sporządzeniu rejestru dwóch grup zespołów (A i B) — o najbardziej zróżnicowanych cechach — wylosowano z każdej grupy po jednym zespole, jako próbę do badań. Czynniki różnicującymi badane zespoły są:

	grupa A	grupa B
a) płeć uczestników	dziewczęta	chłopcy
b) wiek uczestników	najmłodsi	najstarsi
c) staż uczestnictwa	najkrótszy	najdłuższy
d) działalność rzeczowa	artystyczną	techniczną
e) dominanta formy aktywności	zespołowa	indywidualna

Przy wyborze pominięto zespoły dzieci w wieku przedszkolnym. Spośród zespołów należących do grupy A wylosowano zespół rytmiki, skupiający najmłodsze dziewczęta (klasa II—IV), uczęszczające do pracowni choreograficznej dopiero pierwszy rok. Spośród zespołów grupy B wylosowano zespół modelarstwa redukcyjnego, skupiający najstarszych chłopców (klasa VI—VIII), posiadających z reguły kilkuletni staż w pracowni modelarskiej (większość od momentu jej powstania, czyli 4 lata). Natomiast obydwie wylosowane zespoły istniały w aktualnym składzie dopiero pierwszy rok. Również instruktorzy prowadzący zajęcia w tych zespołach pracowali w placówce pierwszy rok.

W zespole rytmiki występowała duża rotacja uczestników — spośród 28 zapisanych w dniu 31 X 1978 r. pozostało w dniu 31 III 1979 r. zaledwie 16, czyli ok. 57% stanu początkowego. Pomimo to zespół cieszył się bardzo dobrą opinią w placówce jako pracowity, systematyczny i uzdolniony. W pierwszym roku pracy osiągnął już znaczne sukcesy — zdobył I miejsce w Dzielnicowym Przeglądzie Zespołów Tanecznych oraz wyróżnienie w Przeglądzie Wojewódzkim. Instruktorem-choreografem była absolwentka przedwojennej średniej szkoły baletowej, posiadająca 41 lat pracy zawodowej, w tym 26 lat pracy pedagogicznej. Akom-

paniatorem był młody muzyk, absolwent Wydziału Pedagogicznego PWSM w Łodzi, posiadający dwuletni staż pracy z młodzieżą. W powszechnym odczuciu (dyrekcji placówki, rodziców i władz oświatowych) obydwój instruktorzy rzetelnie wykonywali swe obowiązki. Opinię tę uzasadniano głównie perfekcjonistyczną postawą instruktorów w realizacji zamierzeń artystycznych zespołu. Badaniami objęto 14 uczestniczek (jedna zachorowała). Były to uczennice obydwu szkół osiedlowych i szkoły z sąsiedniego osiedla. Zapisaly się do zespołu małymi grupami, po 2-3 z jednej klasy.

Zespół modelarstwa redukcyjnego (szkutniczego), z uwagi na ambitny program zaproponowany przez instruktora skupił najstarszych stażem i najbardziej doświadczonych uczestników modelarni. Nie przeszkodziło to jednak w zaktywizowaniu pozostałych uczestników, młodszych stażem i wiekiem. W efekcie zespół odznaczał się wysoką stabilnością (pod koniec roku szkolnego uczęszczało pełne 100% uczestników zapisanych na początku). Również i ten zespół w opinii dyrekcji wyróżniał się korzystnie na tle pozostałych zespołów modelarskich prowadzonych przez innych instruktorów. Instruktor zespołu nie posiadał wprowadzić żadnego stażu pedagogicznego ani wysokich kwalifikacji formalnych (tylko średnie wykształcenie techniczne i weryfikację uprawniającą do pełnienia funkcji instruktora modelarstwa szkutniczego, wydaną przez Ligę Obrony Kraju), był jednak autentycznym miłośnikiem modelarstwa, wytrwałym samoukiem i kolekcjonerem. Ponadto wykazywał uzdolnienia pedagogiczne i organizacyjne oraz zapał do pracy z młodzieżą. Badaniami objęto wszystkich 14 uczestników zespołu, którzy rekrutowali się równomiernie ze szkół osiedlowych oraz ze szkoły z osiedla sąsiedniego. Jeden uczestnik był uczniem szkoły podstawowej specjalnej, dobrze zaadaptował się w środowisku zespołu i osiągał wyniki przynoszące mu uznanie kolegów.

Środowisko rodzinne uczestników zespołu rytmiki wykazywało znaczną nadreprezentację rodzin o wyższym i średnim poziomie wykształcenia w porównaniu z danymi dotyczącymi ogółu uczestników placówki, a nawet uczestników należących do tej samej kategorii wieku. Jest to charakterystyczne dla wszystkich zespołów rytmiki, do których dzieci zapisywane są z reguły w wyniku inicjatywy rodziców. Natomiast środowisko rodzinne uczestników zespołu modelarskiego wykazuje znaczne zróżnicowanie pod względem poziomu wykształcenia rodziców — dużo większe niż środowisko rodzinne ogółu uczestników placówki, a nawet uczestników należących do tej samej kategorii wieku. Pod względem struktury zawodowej środowisko rodzinne uczestników zespołu rytmiki wykazuje nadreprezentację rodzin inteligenckich i pracowników umysłowych oraz rodzin robotników wykwalifikowa-

nych — przy całkowitym braku rodzin robotników niewykwalifikowanych (z wykształceniem podstawowym). Natomiast środowisko rodzinne uczestników zespołu modelarskiego pod względem zawodowym wykazuje znacznie większe zróżnicowanie niż środowisko rodzinne uczestników należących do tej samej kategorii wieku.

ORGANIZACJA I PRZEBIEG BADAŃ

Relacja z czynności organizacyjnych towarzyszących badaniom dokonana zostanie w układzie chronologicznym, tj. w kolejności występowania poszczególnych technik badawczych. Relacja dotyczy zarówno czynności organizacyjnych mających na celu zapewnienie materiału badawczego w miarę możliwości wiarygodnego i obiektywnego, jak również zaistniałych sytuacji, które mogły mieć istotny wpływ na uzyskanie informacji niezupełnie prawdziwych, zniekształcających obraz badanej rzeczywistości.

ANALIZA DOKUMENTÓW

Pierwsze trudności badawcze wystąpiły już przy próbie uzyskania danych dotyczących struktury społecznej mieszkańców osiedla. Jedynym dostępnym i względnie wiarygodnym źródłem, obrazującym jednak pewien wycinek społeczności lokalnej, były arkusze ocen uczniów szkół osiedlowych (rodziny uczniów — licząc tylko rodziców i dzieci — stanowią ok. 46% ogółu mieszkańców osiedla). Dane uzyskane tą drogą również nie są pełne, gdyż część arkuszy nie zawierała informacji dotyczącej wykształcenia i zawodu rodziców, bądź zawierała tylko jedną z nich. Wiadomo jednak, że np. dane dotyczące wykształcenia są niewystarczającym kryterium określenia zawodu⁸, stąd spory odsetek w rubryce brak danych.

Pewien problem towarzyszył też ustalaniu liczby uczniów szkół ponadpodstawowych w osiedlu. Ostatecznie przyjęto, z pełną świadomością błędu, liczbę absolwentów szkół osiedlowych (podstawowych) z ostatnich trzech lat, czyli do osiągnięcia przez nich wieku zwalniającego od obowiązku szkolnego.

Analiza dokumentacji placówki dostarczyła informacji nt. liczby uczestników stałych, ich struktury społeczno-demograficznej, miejsca zamieszkania, daty wstąpienia do zespołu, informacji nt. struktury

⁸ Do ustalenia zawodu (ojca) przyjęto łączne kryterium zawodu i wykształcenia.

przestrzenno-organizacyjnej placówki, charakterystyki kadry pedagogicznej oraz planowanej i realizowanej działalności imprezowej. Natomiast dokumentacja ta okazała się bardzo mało użyteczna jeśli chodzi o ocenę atrakcyjności i walorów dydaktyczno-wychowawczych zajęć z uwagi na lakoniczność zapisów dokonywanych w dziennikach przez instruktorów. Również i plany pracy w znacznej części dzienników zawierają zbyt wiele stereotypowych sformułowań, a mało szczegółowych treści odnoszących się do pracy zespołu. Dokumentacja placówki okazała się niemal bezużyteczna jeśli chodzi o ustalenie średniej frekwencji uczęszczania na zajęcia i posłużyła jedynie jako materiał pomocniczy przy ustalaniu stopnia stabilności zespołów. W badaniu stabilności zespołów trzeba było przeprowadzić weryfikację dodatkową poprzez rozmowę ze wszystkimi instruktorami, obserwację i rozmowy z uczestnikami. Okazało się bowiem, że przed instruktorami zawsze stoi dylemat, jakie kryterium przyjąć dla skreślenia uczestnika z listy. Otóż zgodnie z regulaminem należałoby wykreślić uczestnika, który niesystematycznie uczęszcza na zajęcia. Jednak instruktor nigdy nie spieszy się z taką decyzją, biorąc pod uwagę, że uczestnik może mieć np. przejściowe kłopoty w nauce, do których na ogół nikt chętnie się nie przyznaje, względnie inne problemy życiowe. Dlatego w dziennikach zajęć istnieje znaczna liczba takich „martwych dusz”. Aby więc ustalić rzeczywistą liczbę uczestników stałych w zespołach na dzień 31 III 1979 r. — dokonano szczegółowej analizy rejestru uczestników w każdym zespole, z udziałem instruktora, biorąc pod uwagę tylko tych uczestników, którzy uczęszczali na zajęcia przynajmniej raz w tygodniu. Po ostatecznej weryfikacji uzyskanych tą drogą danych, w trakcie obserwacji i rozmów z uczestnikami — przyjęto je na użytek niniejszych badań jako materiał badawczy posiadający znaczny stopień wiarygodności.

Analiza planów pracy Osiedlowej Rady Koordynacyjnej pozwoliła na uzyskanie podstawowych informacji nt. współdziałania instytucji wychowawczych i pozawychowawczych w osiedlu. Materiał ten został zweryfikowany przez badanie sprawozdań Sekcji Imprez MDK oraz poprzez wywiady środowiskowe.

Analizę wymienionych dokumentów przeprowadzono w okresie od 2 I do 15 IV 1982 r.

SYSTEMATYCZNA BEZPOŚREDNIA OBSERWACJA UKIERUNKOWANA

Obserwacja była fragmentaryczna — obejmowała dwa wycinki zajęć po ok. 15 min. Prowadzono ją systematycznie od 1 I 1979 r. do

31 III 1979 r. co najmniej raz w tygodniu. Podstawowym narzędziem badawczym był dziennik obserwacji. Standaryzowanym zapisem objęta została tylko cecha dotycząca systematyczności uczęszczania, natomiast pozostałe spostrzeżenia, dotyczące aktywności, postaw i zachowań uczestników, stylu pracy instruktora, efektywności wychowawczej zespołu, itp. — notowano w postaci luźnych zapisów. Niektóre spostrzeżenia, zgodnie z koncepcją T. Pilcha, konsultowano z instruktorami, uzyskując w ten sposób ocenę zebranego materiału „w sensie jego kompletności i prawidłowego kierunku”⁹. Instruktorzy badanych zespołów byli poinformowani o celu obserwacji, ale tylko w części dotyczącej aktywności uczestników, z pominięciem oceny stylu i efektów pracy instruktora.

Należy przyjąć założenie, iż na wiarygodność materiału uzyskanego w trakcie obserwacji miał pewien wpływ fakt, że prowadzący badania pełnił funkcję dyrektora placówki, przy czym mógł to być wpływ zarówno dodatni, jak i ujemny. Wpływ dodatni przypuszczalnie miał miejsce w odniesieniu do tych wyników obserwacji, które dotyczyły uczestników. Sprzyjała temu naturalna sytuacja prowadzącego badania, który był zaprzyjaźniony z uczestnikami badanych zespołów w trakcie licznych odwiedzin w okresie poprzedzającym. Dogodność tę wzmacniała jeszcze okoliczność, że prowadzący niniejsze badania realizował własne zajęcia z młodzieżą w pomieszczeniach sąsiadujących z salami zajęć obydwu zespołów badanych. Zarówno więc wspomniana sytuacja jak i częste przebywanie na zajęciach tych zespołów sprawiły, że uczestnicy przyzwyczaili się do obecności badającego. Natomiast zniekształcający wpływ prowadzącego badania mógł mieć miejsce w odniesieniu do badania cech instruktora i efektów jego działalności. Wpływ ten mógł być neutralizowany przez wspomniane już częściowe ukrycie celu obserwacji, jak również przez pozyskanie sobie zaufania instruktorów i przekonanie ich o znaczeniu wyników badań.

Trzeba również zaznaczyć, że sporo istotnych informacji udało się zgromadzić w trakcie obserwacji przypadkowych, poza zajęciami, lecz w sytuacjach bardzo charakterystycznych, np. w czasie przygotowywania się zespołu do wyjazdu na występy, wycieczki, próby, a także w trakcie przypadkowych rozmów z uczestnikami w czasie przerw lub po zajęciach.

Planową obserwacją fragmentaryczną objęte również zostały 4 kolejne dyskoteki dla młodzieży. Obecność badającego umotywowana była potrzebą udzielenia pomocy technicznej organizatorom w instalowaniu sprzętu nagłaśniającego, który był bardzo kosztowny, a ponadto

⁹ Por. T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wrocław 1977, s. 130, 131.

wypożyczony z pracowni muzycznej — stanowił więc w ogólnym odczuciu młodzieży przedmiot szczególnej troski. Badanie polegało na kilkakrotnym wejściu na salę i prowadzeniu obserwacji przez ok. 10 min, a następnie na każdorazowym sporządzeniu notatki dotyczącej przedmiotu obserwacji. Badaniem tym objęto dyskoteki zorganizowane w dniach: 17 II, 8 III, 17 III, i 7 IV 1979 r.

ANKIETA POD KIERUNKIEM, TECHNIKI SOCJOMETRYCZNE, POMIAR POSTAW

Wszystkie trzy wymienione techniki badawcze zastosowano poprzez użycie wspólnego kwestionariusza opracowanego w dwóch wersjach: dla uczestników zespołu modelarskiego (wiek 13—15 lat) i dla uczestniczek zespołu rytmiki (wiek 8—11 lat). Obydwa kwestionariusze różniły się stopniem przystępności pytań, uwzględniającym możliwości percepcyjne badanych uczestników i uczestniczek. Po wstępnym opracowaniu kwestionariuszy poddano je ocenie pod kątem ich zrozumiałości (dostosowania do możliwości percepcyjnych oraz intelektualnych badanych dzieci). Oceny kwestionariusza przeznaczonego dla uczniów klas II—IV dokonała doświadczona nauczycielka — specjalistka nauczania początkowego, a kwestionariusza dla uczniów klas VI—VIII nauczycielka języka polskiego. W wyniku tej konsultacji naniesiono kilka poprawek w tekście i układzie pytań. Kwestionariusze poddano następnie weryfikacji praktycznej, pod kątem ich przystępności i zrozumiałości, na grupie przeciętnie uzdolnionych rówieśników.

Kwestionariusze w obydwu wersjach, w niewielkim tylko stopniu wymagają pisemnych odpowiedzi (podanie nazwisk w badaniu socjometrycznym i wypełnienie metryczki) — wszystkie pozostałe pytania posiadają ściśle skategoryzowane odpowiedzi, wymagające jedynie dokonania wyboru i podkreślenia tylko jednej, najwłaściwszej zdaniem respondenta. Miało to duże znaczenie dla sprawnego przeprowadzenia badań, szczególnie w odniesieniu do dzieci w wieku 8—9 lat, mających jeszcze pewne trudności w pisaniu. W kwestionariuszach zastosowano wyłącznie pytania z kafeterią zamkniętą i ze skalami 3 — i 5-stopniowymi. Każde pytanie przed wypełnieniem kwestionariusza było czytane i omawiane w stopniu gwarantującym pełne i jednoznaczne rozumienie jego treści przez wszystkich respondentów. Starano się to robić w sposób możliwie najbardziej pozbawiony zabarwień emocjonalnych i treści sugestyjnych. Ogólnie trzeba stwierdzić, że pytania zastosowane w ankiecie odwoływały się bardziej do sfery emocjonalnej niż intelektualnej, przez co wybór właściwej (w odczuciu uczestników) odpowiedzi stawał się czynnością łatwą i oczywistą, choć niekiedy towarzyszyło mu pewne

wahanie, co jest zupełnie zrozumiałe w przypadku konieczności dokonania wyboru. Wydaje się jednak, że dzięki odpowiedniemu przygotowaniu uczestników, pozyskaniu ich zaufania i współpracy oraz przygotowaniu właściwych warunków organizacyjnych, zapewniających całkowitą dyskrecję i eliminujących szkodliwy pośpiech, udało się zredukować do minimum wpływ czynników zniekształcających wiarygodność otrzymywanych informacji.

WYWIAD JAWNY SKATEGORYZOWANY Z INSTRUKTORAMI

Wywiad przeprowadzono z instruktorami obydwu zespołów. Z uwagi na zależności służbowe pomiędzy prowadzącym wywiad, a jego respondentami brano pod uwagę możliwość, że uzyskane dane mogą być niepełne, lub częściowo zniekształcone, po pierwsze ze względu na domniemane pragnienie rozmówców, aby udzielane informacje zadowolili badającego, a po drugie ze względu na chęć pochwalenia się najlepszymi efektami swej pracy i ukrycia ewentualnych niedociągnięć. Wydaje się jednak, że obawy te sprawdziły się w minimalnym stopniu na skutek odpowiednich zabiegów i okoliczności. Przede wszystkim dlatego, że instruktorzy wykazali duże zrozumienie w trakcie wielomiesięcznego trwania badań dla potrzeby obiektywnego poznania faktów. Ponadto, jako wtajemniczeni częściowo w problematykę i cel badań mieli pełną świadomość, że przekazywane przez nich informacje będą wielokrotnie weryfikowane przy pomocy innych technik badawczych, a także, iż prowadzący badania miał możliwość szczegółowego poznania rzeczywistości w toku bezpośredniej, systematycznej obserwacji zajęć. Wreszcie dlatego, że prowadzący wywiady tak oddziaływał na swych rozmówców, aby przekazywali informacje przede wszystkim w oparciu o fakty, które są zawsze łatwiejsze do zweryfikowania aniżeli subiektywne oceny i uogólnienia.

WYWIAD JAWNY SKATEGORYZOWANY Z WYCHOWAWCAMI KLAS ORAZ Z NAUCZYCIELAMI PRZEDMIOTÓW POKREWNYCH DZIAŁALNOŚCI ZESPOŁU

Wywiad przeprowadzono z 26 wychowawcami i nauczycielami badanych uczestników. Kwestionariusz zastosowany w tych wywiadach, jak również wszystkie kwestionariusze pozostałych wywiadów jest skategoryzowany, ale nie w sensie tak ścisłej ascezy metodologicznej, jaką zaleca M. Łobocki¹⁰, tzn. konieczności zastosowania pytań wyłącznie zamkniętych. W tym sensie będzie to kwestionariusz częściowo skategoryzowany, zbliżony do prezentowanego przez T. Pilcha¹¹, tzn.

¹⁰ M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1978, s. 291.

¹¹ Pilch, *op. cit.*, s. 89—91.

zawierający część pytań zamkniętych i część otwartych, ale ściśle ukie-
runkowanych na wyjaśnienie konkretnych problemów i w zasadzie nie
wymagających dodatkowej kodyfikacji, gdyż na ogół posiadają one
kierunek jednoznacznie pozytywny, jednoznacznie negatywny, lub pro-
wadzą do odpowiedzi typu „trudno powiedzieć”. Wyjątek stanowią
pytania całkowicie otwarte, typu „co zdaniem Pani (Pana) można by
ulepszyć, co można usprawnić”. Te pytania powodują oczywiście po-
trzebę kodyfikowania odpowiedzi.

Ogólnie można stwierdzić, że pytania zamknięte zgodne z kryterium
ściślej kategoryzacji odnoszą się głównie do problemów efektywności
wychowawczej zespołów, natomiast część pytań dotyczących opinii,
wiedzy, postaw i poglądów respondentów należy do pytań otwar-
tych.

Wszystkie wywiady z nauczycielami przebiegały w atmosferze wza-
jemnej życzliwości, zrozumienia potrzeby prowadzenia badań i zaufania
do osoby prowadzącego wywiad, na co zwracają ogromną uwagę metodo-
lodzy, jako na warunek powodzenia badawczego w wywiadzie¹². Czyn-
nikiem korzystnym dla uzyskania wiarygodnego materiału był jednak
głównie fakt, że szczególnie pierwsza część pytań, które wymagały
bardzo rzetelnych odpowiedzi, gdyż dotyczyły zbadania pozytywnego
transferu aktywności pozaszkolnej ucznia na jego postępy w szkole —
w niczym nie krępowały respondentów, tzn. nie stawiały ich w trud-
nej sytuacji. Ponadto otrzymywane informacje dotyczyły przede wszy-
stkim faktów, których wiarygodność badający mógł natychmiast weryfi-
kować w oparciu o pełną dokumentację szkolną w postaci dzienników
lekcyjnych, arkuszy ocen itp., którą respondenci posługiwali się w trak-
cie udzielanych odpowiedzi.

W badaniu postaw nauczycieli wobec obowiązku mobilizowania
swych uczniów do uczestnictwa w zajęciach pozaszkolnych odwoływa-
no się głównie do wiedzy respondentów nt. działalności placówki
w osiedlu, gdyż odpowiedzi na pytanie zadane wprost, czy uważają to
za swój obowiązek, mogą nasuwać pewne wątpliwości.

ANKIETA WŚRÓD RODZICÓW BADANYCH UCZESTNIKÓW

Była to szczególna odmiana ankiety pocztowej, gdyż doręczona zo-
stała przez uczestników zajęć objętych badaniem swoim rodzicom. Po-
prawnie wypełnione kwestionariusze zwróciło 12 rodziców uczestników

¹² Por. m. in. W. Zaczynski, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1968,
s. 155.

zespołu modelarskiego (na 14 wysłanych) oraz 14 rodziców uczestników zespołu rytmiki (na 15 wysłanych).

W kwestionariuszach tych nie ma pytań specjalnie drażliwych, niektóre z nich dotyczą jednak postępów dziecka, waloryzacji zespołu i oceny jego działalności, a więc pośrednio również oceny pracy instruktora. W związku z tym zapewniono respondentów o pełnej anonimowości ankiety. Wydaje się, iż miało to wpływ na szczerość wypowiedzi, gdyż były one liczne i obszerne. Przekonanie to może być tym większe, że uczestnictwo w placówce nie stwarza takiej bariery psychologicznej, jaka ma miejsce w kontaktach ze szkołą.

WYWIAD JAWNY SKATEGORYZOWANY Z DYREKTORAMI SZKÓŁ,
PEDAGOGAMI SZKOLNYMI I DZIAŁACZAMI SPOŁECZNYMI

Wywiady te przeprowadzono w szkołach osiedlowych z 5 osobami (1 dyrektor, 2 zastępców, 2 pedagogów). Wszyscy respondenci pracują w szkole od początku, posiadali zatem dostateczny zasób wiedzy, aby udzielić wyczerpujących i konstruktywnych odpowiedzi na pytania kwestionariusza. Pomimo tego wydaje się, iż zebrany tą drogą materiał badawczy zawiera największą ilość informacji częściowo nieprawdzych, zniekształcających obraz badanej rzeczywistości (relatywnie do wyników opisywanych tu badań prowadzonych przy pomocy innych technik). Świadczy o tym sprzeczność niektórych informacji pochodzących z obydwu szkół, a także w zestawieniu z informacjami uzyskanymi od działaczy społecznych (4 wywiady). Wydaje się, że głównym czynnikiem powodującym te zniekształcenia była pewna doza subiektywizmu w wypowiedziach, zawierających trudny do zneutralizowania w czasie wywiadów ładunek emocjonalny, wywołany z jednej strony piętrzącymi się problemami zawodowymi rozmówców wynikającym stąd zmęczeniem, a z drugiej strony partykularnym podejściem do niektórych problemów. Drugim czynnikiem wpływającym na subiektywizm wypowiedzi była osoba badającego, powiązana zależnościami służbowymi (poziomymi) z większością respondentów, pomimo iż atmosfera wywiadów wskazywała na pełną życzliwość rozmówców, a prowadzący wywiady starał się w niczym nie manifestować swoich postaw. I wreszcie trzecim czynnikiem powodującym zniekształcenia były własne opinie i przekonania badającego, często niezupełnie zbieżne z uzyskanymi informacjami. Dawało to z jednej strony gruntowną znajomość środowiska, z drugiej jednak stanowiło istotną trudność w obiektywizowaniu materiału badawczego. Uzyskany w trakcie tych dziewięciu wywiadów materiał badawczy zawierał niewielką ilość obiektywnych faktów, przeważały w nim

ogólnikowe opinie i oceny, nie mógł zatem stanowić wysokiej wartości poznawczej. Jednakże po zweryfikowaniu w świetle bardziej wiarygodnych danych okazał się bardzo przydatny do rozszerzenia wiedzy o przedmiocie badań, a szczególnie w formułowaniu praktycznych wniosków, służących optymalizowaniu osiedlowego środowiska wychowawczego poprzez efektywne pełnienie swej roli przez badaną placówkę — Młodzieżowy Dom Kultury.